

sl. 1: reljef iz Kūrangūna

Ivana Nodilo

Elamski panteon

Sadržaj

Religija je jedno od trajnih obilježja ljudske civilizacije. Proučavajući obilježja različitih božanstava saznajemo koja su područja života bila posebno bitna njihovim štovateljima. U radu se prikazuju odabrani pripadnici elamskog panteona potvrđeni od protoelamskog do novoelamskog razdoblja te njihove uloge u svakodnevnom životu Elamaca. Predstavljena su i njihova svetišta, pogrebne ceremonije te kako su rituali i kraljevski oblici štovanja pridonijeli populariziranju božanstava među elamskim stanovništvom.

Gljučne riječi

Elam, panteon, politeizam, zigurat

Uvod

Elam se nalazio u današnjem jugozapadnom Iranu, točnije regiji Khūzestān. Prostirao se istočno od rijeke Tigris te na sjeveroistočnom dijelu Perzijskog zaljeva. Njegovi su se stanovnici ondje naselili oko 3300. god. pr. Kr., a središte im je bilo u Suzi. Sjevernije od Suze nalazio se grad Awan, a na jugu Anšan. Navedena su tri grada činila centre moći i kulture. Elamci su imali bliske kontakte s Mezopotamijom stotinama godina, a kroz dugi period njima su vladali Akadani. Akadska i babilonska princeza došle su u Elam na temelju dogovorenih brakova, dok su elamski kraljevi donosili statue bogova iz Mezopotamije kao plijen.¹

Elamski narod bio je politeističan, a njihov je panteon bio kombinacija više panteona različitih naroda koji su ga sačinjavali. Iako većina izvora dolazi iz Suzijane, regije koja je bila pod snažnim mezopotamskim utjecajem, oni ne sadrže mitološke tekstove pa nam mezopotamski pomažu u popunjavanju rupa. Kao rezultat svega toga proizašli su podaci o religiji koja je kombinacija mezopotamske i elamske kulture.²

S obzirom na to da još uvijek postoje poteškoće u prevođenju elamskog jezika, mnogi su nam tekstovi nedostupni. Glavne izvore čine kraljevski natpisi na građevinama i posvetni tekstovi. Oni nam govore koji su bogovi bili važni određenim vladarima i njihovu načinu vođenja države³, a popis bogova iz ugovora Khite i Naram-Sina,

hramovi u Dur Untašu i reljefi pronađeni u svetištima poput Kūrangūna, Mālamīra i Naqš-e Rostama neki su od najvažnijih. Uz njih se ističu i mnogobrojni cilindrični pečati, prilozi u hramovima i inventari u grobovima.

Današnji znanstvenici i autori, poput H. Koch (1995), W. Hinza (2006) i D. Potts (2011), koji se bave elamskim panteonom, ne slažu se oko značenja pojedinih izvora pa se nerijetko događa da isto božanstvo nazivaju različitim imenima te mu pridaju različite funkcije. Iz toga proizlazi da se njihove uloge poklapaju s ulogama drugih božanstava. F. Vallat (1998) i Hinz nam uvelike pomažu u otkrivanju pojedinih značenja, međutim, čak i njih moramo čitati s određenom dozom opreza.

Božastva

Većina božanstava elamskog panteona mogu se povezati s određenim područjem u Elamu. Tako Awanu pripadaju Pininkir, Nahunte, Hutran, Humban i Kirmašir, u Šimaškiju stoluju Hišmitik i Ruhurater, dok se Napiriša, Kiririša, Simut, Kilah-šupir i Upurkupak nalaze na području Anšana.⁴ U Suzi je vladar bio jedan od najvažnijih bogova elamske povijesti, Inšušinak.

Najstarija božastva

Spominjanje prvog elamskog božanstva vraća nas u treće tisućljeće prije Krista, negdje na prijelaz iz 24. u 23. stoljeće, do Sanam-Simuta, zamjenika kralja Lukh-K-hissana. Kako su osobna imena često nastajala kao izvedenica iz božanskog imena ili kombinacija osobnog imena i onog božanskog, tako je i Sanam-Simutovo proizašlo iz imena najstarijeg elamskog boga – **Simuta**. Kralj Šilkak-Inšušinak ga je oslovljavao *bogom Elama*, a po nekim drugim tumačenjima bio je moćan glasnik bogova. Njegovo ime spominjalo se stoljećima, međutim nije poznato da je ikad imao točno određenu ulogu.⁵

Njegova žena bila je božica **Manzat** koja je nakon 1050. god. pr. Kr. nazivana Ninali (ili Belet-ali).⁶ Jedan od vladara u srednjeelamskom razdoblju posvetio je Manzat drvenu sliku te ju je smjestio u hram posvećen njoj i Simutu, bogovima Elamaca.⁷ Njezina moguća funkcija bila je zaštita trudnica. To se pretpostavlja zbog figurica pronađenih u njezinu hramu u Dur Untašu, koje prikazuju žene koje drže svoje grudi. U tom slučaju, njezina bi glavna protivnica bila **Lamaštu** koju su smatrali odgovornom za porodiljnu groznicu i smrtnost novorođenčadi. Lamaštu je u Elamu bila poznata i kao čuvarica hrama.⁸

Narunde se spominje samo u vrijeme starog Elama,⁹ a životinja koja ju je pratila na prikazima je lav. Ešpurm (Ešbum, Ešba), upravitelj Suze, posvetio joj je statu akadskog vladara Manišusua. Kutik-Inšušinak joj je posvetio hram sa slikama i natpisima. Na statui od bijelog vapnenca natpis je u kojem joj se obraća na akadskom: „Slušaj (moje molitve), sačuvaj moja prava.“¹⁰ Narunde sjedi bosonoga u naboranoj suknji s rukama na tronu. U desnoj ruci drži pehar za vino, a u lijevoj lepezu od palme.¹¹ Na fragmentiranom natpisu može se iščitati: „Narunde je zajamčila pobjedu.“¹² Prema akadskim izvorima, bila je znana kao *sestra sedam demona*. Naime, postojale su dvije grupe demona, dobri i loši. Dobri su se demoni još zvali *Sedam mudrih ljudi*. Njihova sestra bila je Narunde, za koju se u obrednim tekstovi-

ma spominje da je presudila borbu protiv zlih demona. Na većini mjesta djeluje da je presudila u korist dobrih demona te su je uz Inšušinaka štovali kao božicu pobjede. *An-Anum*, popis bogova iz Mezopotamije, spominje *Sedam bogova Elama* i vjeruje se da su to Narundina braća. Ugovor između elamskog vladara Khite i Naram-Sina najstariji je dokument sačuvan na elamskom jeziku.¹³ Na početku tog dokumenta trideset sedam božanstava je pozvano da svjedoče, a među prvima su *Sveti bogovi neba*. Pretpostavlja se da bi to također mogli biti dobri demoni. U akademskim tekstovima iz starobabilonskog razdoblja spominje se sedam *Velikih bogova neba* koji su nazvani *Igigi*. *Igi* na elamskom znači brat. *Igigi* se također spominje kao skraćeno ime i kao dio teoforičkog imena (*i-gi-gi-tu.ni-iš*, što u prijevodu znači Igigi dar bog(ov) a). Svi ti nazivi upućuju na istu skupinu bogova i na njihovo elamsko podrijetlo.¹⁴

Glavna božastva

Na prvom mjestu u ugovoru između Khite i Naram-Sina nalazi se božica **Pininkir** (Pinikir, Piningir, Pinengir),¹⁵ što upućuje da je ona originalno bila glavna božica elamskog panteona. Ipak, taj božanski matrijarhat ne potvrđuje niti jedan drugi izvor. Njezino se ime vrlo rijetko spominje te je vrlo malo sačuvanih osobnih imena nastalo od njezina. Tek joj je u vrijeme srednjeelamskog razdoblja kralj Untaš-Napiriša¹⁶ posvetio hram u Dur Untašu i postavio joj zlatnu statu. Tamo su pronađene terakote s prikazima majki koje doje, što nije čudno jer je Pininkir bila božica poroda, ljubavi i spolnosti te je bila znana kao *božica majka*. Kako se bližio kraj elamske povijesti, tako je i Pininkir padala u zaborav. Posljednja dva vladara koja su joj odala počast bili su Štruk-Nahunte II., koji ju je zvao *Gospodarica neba, moja božica*, i Tempt-Humban-Inšušinak,¹⁷ koji ju je također nazivao svojom božicom.¹⁸ Od sačuvanih imena nastalih u njezinu čast, ističe se princezino iz srednjeelamskog razdoblja, čije je ime bilo *Utu-e-hihhi-Pinikir*, što znači „Posvetio sam njezinu utrobu Pinikir.“¹⁹

Gotovo identični nazivi krasili su i božicu **Kiririšu** čije ime na elamskom znači *Velika božica*. Bila je znana kao *Gospodarica neba* i *Majka bogova*. Primarno je bila štovana na jugu Elama jer je njezino mjesto na sjeveru držala Pininkir,²⁰ ali nakon 1800. pr. Kr. štovali su je i na sjeveru. Isprva je bila poznata kao *lijanska dama*²¹ jer je kralj Humban-Numen njoj i bogu Humbanu tamo podignuo hram. Prilozi pronađeni u njezinu hramu u Dur Untašu najčešće su bili borbene sjekire, prema čemu možemo zaključiti da je smatrana zaštitnicom u bitkama. Kao i Pininkir, nestala je pred kraj novoelamskog razdoblja.²²

Smatra se kako je Pininkir primarno bila štovana u Awanu,²³ međutim, ta teza nije potkrepljena dokazima te nisu navedene indicije prema kojima bi se tako nešto moglo zaključiti. Koch spominje puno teorija vezano uz Pininkir i Kiririšu, ali nam ne govori na kojim izvorima temelji svoje mišljenje. M. Lurker izjednačava te dvije božice te ih uspoređuje s babilonskom Ištar.²³ G. Leick spominje kako Hinz smatra da je Pininkirino ime postalo tabu, a Kiririša je potom korišteno kao zamjensko, te da su s vremenom one postale dvije različite božice.²⁵ *Kiririša* znači Velika božica te je to više epitet nego ime. To bi moglo dovesti do zaključka da su Pininkir i Kiririša jedna te ista božica. Međutim, u prilog tezi da su to ipak različite božice ide činjenica da razasuti izvori svjedoče kako je Kiririša stolovala na jugu

u Liyanu, dok je Untaš Napiriša hramove u Dur Untašu posvetio i jednoj i drugoj. Također, postojale su *tri majke božice*, što se može objasniti povijesnim razvojem Elama gdje je svaka provincija imala vlastitu *majku božicu*: Pininkir u Suzijani, Kiririša u Liyanu ('zemlja na moru'), a Parti je pripadao dio oko Anšana.²⁶

Uz Pininkir i *Svete bogove neba*, u ugovoru s Naram-Sinom spominje se i **Humban**, glavni bog i Kiririšin muž s kojom je dobio sina **Khutrana**,²⁷ boga vojnika. U modernoj literaturi pojavljuju se različita viđenja tko je bio Humban, kada se pojavio i koja je bila njegova uloga. Već Vallat iskazuje proturječne stavove. U jednom dijelu navodi kako je Humban bio štovan kroz cijelu elamsku povijest i da je kao drugi spomenut u ugovoru s Naram-Sinom, a u drugom da je smatran važnim bogom tek u novoelamskom razdoblju. Ne navodi koja mu je bila funkcija. U akademskim tekstovima Humban se poistovjećuje sa sumerskim Enlilom, bogom vjetera i vladarom atmosfere. Spominje se već u trećem tisućljeću pr. Kr., a prvi poznati elamski kralj nosio je upravo njegovo ime.²⁸ Humban i Nahunte su uz Inšušinaka smatrani onima koji kažnjavaju.²⁹ Koch spominje da je Nahunteu i Inšušinaku zadatak bio provoditi sučeve odluke,³⁰ na što bi se kažnjavanje možda moglo odnositi, no ona ne spominje Humbana.

Humban je ostao glavno muško božanstvo u Elamu kroz cijelu povijest. Korijen imena mu dolazi od riječi *hūpa*, što znači zapovijedati. Bio je čuvar, moćan bog te je kralj bio pod njegovom zaštitom.³¹ Do titule jednog od najvažnijih božanstva došao je u drugom tisućljeću prije Krista. Pripisuje mu se epitet *napiriša*, što znači Veliki bog.³²

Inšušinak je bio gospodar Suze, što je jasno iz njegova imena (na elamskom *nin.šušin.ak*). Pripadao je među najvažnije bogove, bio je vladar podzemlja, *otac slabih, kralj bogova*, a zazivali su ga gotovo svi kraljevi. Imao je mnogo uloga: bio je jamac kraljeve vladavine jer se borio s kraljevim neprijateljima i podržavao ga u njegovim ratnim pohodima. Osiguravao je mir u zemlji, a prema izvorima iz Suze iz prve polovice drugog tisućljeća pr. Kr., uz boga sunca Nahuntea, bio je pozivan kao svjedok. Njih su dvojica bili odgovorni za provođenje sučevih odluka i zaštitu inventara i građevina. Bili su gospodari svjetla i tame, života i smrti. U tekstovima iz srednjeelamskog razdoblja, Inšušinak se pojavljuje kao sudac pokojnika uz pratnju **Išmekaraba** (Išnikarab) i **Lagamara** (Lagamal). Iako se na listi bogova iz ugovora kralja Khite s Naram-Sinom nalazi tek na šestom mjestu, vjerojatno je smatran najvažnijim jer je na kraju naznačeno da je cijeli ugovor pod Inšušinakovom zaštitom.³³ S obzirom na Inšušinakovu važnost, gotovo je zapanjujuće kako je nestao iz života Elamaca u ahenidsko vrijeme. Ipak, to nas ne bi trebalo iznenaditi ako uzmemo u obzir činjenicu da je podbacio kao zaštitnik Suze. Slabljenjem Inšušinakova utjecaja Humban je opet dobio na snazi. U početku je Inšušinak bio važan samo na području Suze.³⁴ Tek u srednjeelamskom razdoblju on tvori trijadu bogova Humban – Kiririša – Inšušinak. Nekad bi zamijenio mjesta s Kiririšom, ali Humban je uvijek bio glavni bog. Tu je za Kiririšu posebno naglašen naziv *Velika supruga*, što nam sugerira da je smatrana i Humbanovom i Inšušinakovom ženom.³⁵

Iz ovog prikaza glavnih božanstava najbolje možemo vidjeti kako nedostaje više očuvanih izvora koji bi nam upotpunili sliku o ulogama bogova i načinu njihova štovanja. Postoji mnogo teorija, no one nam ne pomažu u potpunosti pri pronalaženju odgovora.

Ostala božastva

Uz glavne bogove elamskog panteona postojalo ih je još mnogo, međutim, izvori koji nam ukazuju na njih rijetki su i fragmentirani, tako da o većini podataka moramo nagađati.

Pretpostavlja se da je **Jabru** bio Humbanov otac. Naime, prema akadskim je tekstovima Jabru bio poistovječen s Anumom, bogom neba koji je bio Enlilov otac, odnosno, Jabru je bio Humbanov otac. Moguće je da je Jabruovo ime u određenom razdoblju postalo tabu pa ga se zbog toga oslovljavalo samo riječju *Vladar*. *Vladar* je bila titula boga kojemu se pripisivala uloga obogaćivanja vode i zemlje, što saznajemo iz kasnoelamskih tekstova. Nije poznato tko je bila njegova žena. Moguće je da je to bila božica zemlje, koja se na akadskom nazivala *Ki*, a na elamskom je bila *Murun*.³⁶

Napiriša je epitet koji se pripisivao Humbanu. Međutim, moguće je da je **Napiriša** bio zaseban bog te da se pojavio kad i Kiririša. Poistovječuje se s Eom, odnosno Enkijem, vladarom Zemlje, bogom mudrosti i magije, koji šalje izvore vode iz zemlje. Prikazuje ga se s mlazovima vode koji izlaze iz njegovih ramena. Moguće je da je Napiriša zamjensko ime za Humbana, kao što je Vladar za Jabrua, a Kiririša za Pininkir. No, kao i Kiririša, Napiriša je postao zaseban bog. Dok je Humban bio vladar zraka, Napiriša je vladao zemljom. Kiririša mu je bila žena i imali su sina Khutrana. U vrijeme srednjeelamskog razdoblja, bračni je par bio povezan s Inšušinakom, s kojim su tvorili trijadu najmoćnijih bogova tog vremena.³⁷ Kako je Inšušinak bio vladar Suze, tako je Napiriša bio bog Anšana.³⁸ Humban-Numen je izjavio da je iz njedra njegove majke Napiriše i Inšušinaka stvoreno njegovo ime,³⁹ što upućuje da je Napiriša žensko božanstvo, međutim, nijedan drugi tekst nas ne upućuje na takav zaključak.

Uzevši u obzir ista ili slična obilježja Humbana i Napiriše, vrlo je moguće da su njih dvojica u početku bili isto božanstvo s dva imena, a kasnije su postali zasebni bogovi s istim osobinama.

Nahunte (Nahiti) je naveden kao peti na listi bogova iz ugovora s Naram-Sinom. Iako se često smatralo da je ženskoga roda,⁴⁰ bio je bog sunca. Njegov položaj među zvijezdama na nebu je sjeveroistočno od točke gdje se Tigris i Eufrat ulijevaju u Perzijski zaljev.⁴¹ Izjednačava se sa sumerskim Utuom i akadskim Šamašom.⁴² Samo njegovo ime znači sunce – *nan* označava svjetlost, a uz glagol *hunte* prijevod bi bio *donositelj dana*. Kao što je već spomenuto, uz Inšušinaka je bio pozivan kao svjedok i jamac vršenja osuda, što potvrđuje i natpis na Khitinu ugovoru: „Kralj je vjerni sluga boga Nahuntea, kralj je podložan bogu Inšušinaku“. Nahunte je bio i bog prava, posebno trgovine. Odlučivao je o raznim trgovačkim pitanjima, mjerama, kamatnim stopama, a često je ulazio u poslovno partnerstvo s ljudima. Primjer za to je pločica iz starobabilonskog razdoblja, pronađena u Suzi, na kojoj piše: „U gradu i zemlji, za (posao) sa srebrom i zlatom, Nahunte i Arad-kubi su partneri, kao što je bio i njegov otac. Što je njegov otac napravio (za posao), napravio je za boga sunca“.⁴³

U mezopotamskoj mitologiji bog sunca bio je sin boga mjeseca, a brat Innane, odnosno Ištar. Ako se to može primijeniti na elamsku mitologiju, to bi značilo da je **Napir**, elamski bog mjeseca, bio vrlo važan i cijenjen bog. Iako se spominje u Khitovu ugovoru, nema ga na listi bogova jer taj dio teksta nedostaje.⁴⁴ Uz njegovo

se ime pojavljivao epitet sipakir-ra, što znači sjajan, svjetlosni. Elamci su Napira smatrali i bogom siročadi, a u tekstovima iz kasnoelamskog razdoblja spominje se kao zaštitnik bogova.⁴⁵

Svetišta

Kroz povijest, kraljevske nam posvete ističu razloge zbog kojih su se gradili hramovi. Najčešće su kraljevi željeli zaštititi svoje živote, a ponekad i živote cijele kraljevske obitelji. Tekstovi su obično glasili: „Ja (ime), sam izgradio (opis) svetište i za svog života ga dajem bogu (ime)“. Često su bili upućeni zahtjevi za dugim i uspješnim vladanjem, nadali su se dugom životu i uspješnim nasljednicima.⁴⁶ Svetišta su često bila stepeničasta i zvala su se zigurati. Obično su bili ukrašeni velikim rogovima napravljenim od drva ili alabastera.⁴⁷

Ritualni su se obavljali u otvorenim ili zatvorenim svetištima izgrađenim na povišenom terenu. Ljudi bi išli u povorkama i smjestili bi se na stepenicama ili na terasi prema unaprijed propisanom načinu. Najpoznatiji ostaci svetišta su oni u Suzi, Kūrangūnu, Mālamīru, Naqš-e Rostamu i Dur Untašu.

Kūrangūn

Na stijeni na planini u južnom Anšanu, sjeverozapadno od današnjeg Fahliyāna, na cesti od Bihbahāna prema Perzepolisu smješten je reljef iz Kūrangūna.⁴⁸ Pretpostavke su da je nastao oko 2150. pr. Kr.⁴⁹ ili u 17. stoljeću pr. Kr.⁵⁰ Vallat opisuje kako je u prvom planu bog koji sjedi na tronu u obliku zmije s ljudskom glavom, Napirišnim životinjskim simbolom. U rukama drži šibu i disk, simbole vrhovne moći, iz kojih izlazi voda života. Okružuje ga sedam likova, među njima i božica koja na glavi ima tijaru od rogova, najvjerojatnije Napirišina žena Kiririša.⁵¹

Prema drugoj interpretaciji, u prvom se planu uistinu nalazi božanski par okrunjen rogovima. Međutim, oko njega je pet štovatelja, vjerojatno pripadnika kraljevske obitelji. Bradati bog sjedi na tronu od zmije čiju glavu drži u lijevoj ruci, a u desnoj mu je vaza iz koje izlazi voda. Taj bog je Humban, a pored njega je *velika božica*, Pininkir ili Kiririša. Ispred boga se nalazi neki oblik oltara, a štovatelji, u dugim haljinama, u znak odanosti podigli su ruke. S lijeve strane su kasnije dodani likovi koji stoje na stepenicama, a dva lika koja ih predvode napravljeni su nešto veći od ostalih. Da bi se razlikovali od pripadnika kraljevske obitelji, njihove haljine su kraće. Nijedan lik nema bradu, a svima su ruke skupljene ispred tijela.⁵²

Suza

Još jedan reljef u stijeni pronađen je u Suzi. Prikazuje zaštitnika tog grada, Inšušinaka. Dao ga je napraviti Kutik-Inšušinak, a nastao je oko 2250. godine prije Krista. Na tom prikazu Inšušinak kleči, na glavi noseći božansku krunu s rogovima. Brada mu je uredna, a u rukama drži predmet, moguće klin od bronce i cedrovine koja se spominje i u nekim drugim natpisima. Iza njega se nalazi ženski lik u dugoj haljini koji drži ruke skupljene kao da moli, a to bi mogla biti božica Narunde. Pored reljefa pronađen je natpis pisan linearnim pismom, ali je nepotpun.⁵³

Mālamīr i Naqš-e Rostam

Reljefi u Mālamīru dijele se u dvije grupe – one u Šekaf-e Salmanu, jugozapadno od Mālamīra, i one u Kul-e Farahu na sjeverozapadu. Obje uključuju nekoliko ritualnih prikaza – povorke, glazbenike, životinjske žrtve. Izgleda da slike prethode natpisima uz reljefe koji su iz kasnog novoelamskog razdoblja, iz prve polovice 6. st. pr. Kr.⁵⁴

Reljefi iz Naqš-e Rostama vrlo su okrnjeni. Jednom prikazu urezanom u staroelamskom razdoblju, novoelamski su umjetnici dodali dva lika, vjerojatno kralja i kraljicu, ali taj je dio većinom prekriven reljefom sasanidskog kralja Bahrama II. Također, na tom su mjestu četiri ahemenidska vladara ukopala svoje grobnice. Tako je Naqš-e Rostam bio važno religijsko mjesto više od dva tisućljeća.⁵⁵

Dur Untaš

Kralj Anšana i Suze, Untaš-Napiriša,⁵⁶ izgradio je oko 1250. pr. Kr. religijski kompleks Dur Untaš⁵⁷ tridesetak kilometara od Suze. Kralj je naručio obnovu velikog broja hramova i izgradio novo religijsko središte. Cilj je bio ujediniti različite elamske religije na jednom mjestu. Spomenici u gradu bili su ukrašeni raznim skulpturama, uključujući statu u njegove žene Napirasu,⁵⁸ koja je pronađena u Suzi.⁵⁹ Nikad nije dovršen jer je Untaš-Napiriša umro prije negoli je kompleks bio gotov. Bio je u uporabi šestotinjak godina, dok ga asirski kralj Asurbanipal nije uništio 640. pr. Kr.⁶⁰

Prostorom dominira zigurat izgrađen u čast Kiririši i Inšušinaku. Ograđen je svetim prostorom (*siyan-kuk*). Vjeruje se da je originalno bio visok 50 metara, a danas je upola manji. Oko zigurata su bila izgrađena tri zida. Najbliži je čuvao sam zigurat. Između prvog i drugog zida bili su smješteni hramovi, a između drugog i trećeg kraljevske palače i grobnice.⁶¹ Vanjski zidovi bili su dugi otprilike 1200 i 800 metara, a zigurat je bio kvadratnog oblika dužine 105 metara. U kompleksu se nalazilo trinaest hramova, od kojih su četiri danas dobro sačuvana. Zigurat je bio izgrađen većinom od cigli, s vanjske strane ukrašen glaziranim plavim i zelenim terakotama, a iznutra je bio ukrašen staklom i mozaicima od slonovače. Na vrhu je bio izgrađen hram odakle se, prema vjerovanjima, Inšušinak uspinjao na nebesa svake noći.⁶²

Građevine u Dur Untašu bile su relativno male i dostupne jedino svećenstvu i kraljevskoj obitelji. Samo je između drugog i trećeg vanjskog zida bilo dovoljno mjesta gdje je mogao stati veliki broj ljudi tijekom najvažnijih ceremonija. Zigurat je bio izgrađen na ranijem temelju. Originalno je imao pet katova, a posljednji je bio hram napravljen od glaziranih opeka koje su imitirale srebro, zlato, opsidijan i alabaster. Sjeverno od zigurata bili su smješteni hramovi Išmekarabu i Kiririši, a Napirišin je bio povezan s njima. Osim navedenim bogovima, još su bili izgrađeni hramovi Pininkir, Simutu i Manzat, Adadu i Šali, Nap-ratep bogovima, Hišmitiku, Ruhuratiru⁶³ i Humbanu.⁶⁴

Kult elamskih božanstava

„Na bogu je (da dâ) život, na kralju je da ga spasi“ glasi natpis pronađen na nekoliko cilindričnih pečata iz Dur Untaša. Najvažnija uloga bogova bila je dati život, čuvati ga što je duže moguće i na kraju ga oduzeti, prateći mrtve na drugi svijet.⁶⁵

Pogrebne ceremonije

Na reljefu iz Ninive, koji vjerojatno prikazuje akropolu u Suzi, može se primijetiti da je vjerski kompleks bio izgrađen u lugu. Prolazi kroz velika vrata, koji su često bili prikazivani na reljefima, vjerojatno su označavali ulaz pokojnika u drugi svijet. Na prikazu u Ninivi spominje se Kiririša: „Gospodarica života koja ima vlast nad lugom, nad prolazom i nad onim koji moli.“⁶⁶

Bogovi su bili blisko povezani s prijelazom na drugi svijet, najviše Inšušinak koji je bio procjenitelj duše te njegovi pomoćnici Išmekarab, čije ime na akadskom znači *onaj koji dopušta molitvu*, i Lagamar (*bez milosti*). Postoji mali broj pogrebnih pločica koje nam, iako su u jako lošem stanju, daju ideju o prolazu na drugi svijet: mrtva osoba koju predvodi Išmekarab ili Lagamar prikazuje se u *haštuu* (hram na bazi zigurata) ispred Inšušinaka koji odlučuje o njezinoj sudbini. Takvi su prikazi sačuvani i na cilindričnim pečatima te vjerojatno prikazuju posljednji sud. Nakon suda osoba je bila pokopana. Iako je pronađeno vrlo malo grobnica, iskopavanjem u Suziani potvrđeno je da postoje različite vrste pokopa, od najjednostavnijih do vrlo razrađenih. Truplo, zamotano u rogožinu, može biti direktno pokopano u zemlju s nekoliko priloga, većinom lončarskih. U drugim razdobljima male su grobnice bile napravljene od blata ili od pečenih opeka, ponekad oboje. One su mogle biti korištene za pokop jedne ili više osoba. Nekad bi se velike kosti mrtvacu stavljale u velike pehare, a lubanja u vazu. Nekad bi se tijela stavljala u lijesove radi zaštite. Sam je način pokopa prikazivao materijalno stanje pokojnika. Bogatstvo inventara ovisilo je o socijalnom statusu i razdoblju – od jednostavnih lončarskih predmeta do raskošnih pogrebnih zbirki koje su između ostalog uključivale nakit, oružje i pečate.⁶⁷ Pokojnici su u trećem tisućljeću bili pokapani u zemljane, a kasnije u rebraste, glinene lijesove koji su često bili prekriveni smolom. Lubanja je bila prekrivena tkaninom na kojoj su bili zašiveni zlatni, srebrni ili brončani umeci.⁶⁸

Ritual i kraljevski oblici štovanja

Gotovo ništa nije poznato o elamskom svećenstvu. Prema pronađenim pečatima možemo zaključiti da su rituale obavljali goli, ponekad su na glavi imali krunu s rogovima i nekad bi na preponama imali komad tkanine u obliku zmije. Postojalo je i žensko svećenstvo koje se bavilo i ekonomskim pitanjima. Dokumenti ukazuju na trgovinu ječmom, a postoji i zapis o prodaji kuće. Među svećenicama je postojala i grupa žena koje su posvetile svoje živote štovanju i služenju *Velikoj božici*. Za njih znamo zahvaljujući tekstovima u kojima se spominje kako posjeduju i upravljaju nekretninama.⁶⁹

Često je elamsko stanovništvo priređivalo velike gozbe u čast bogovima. Najvažnija među njima bila je *gušum* koja je bila posvećena *Gospodarici velikog grada*. Iako nismo sigurni, pretpostavljamo da je to bila Pininkir ili još vjerojatnije Kiririša. Dobro ugojeni ovnovi bili su ritualno žrtvovani u velikom broju te se to nazivalo *gozbom tekuće žrtve*, što se odnosilo na krv koja bi tekla s oltara. Ta bi se gozba odvijala na početku jeseni za vrijeme mladog mjeseca, a u starijoj elamskoj povijesti to je označavalo početak nove godine. Nakon prinošenja žrtava, meso bi se ispeklo i svatko bi dobio komad.⁷⁰

Prinošenje žrtava obavljali su svi stanovnici pa tako i članovi kraljevske obitelji. Tekstovi potvrđuju kako je Kutik-Inšušinak obećao bogu Inšušinaku da će u njegovu hramu u Suzi svaki dan žrtvovati ovnove – jednog u donjem, drugog u gornjem svetištu. Obećao je da će pjevači pjevati ujutro i navečer, a dvadeset će mjera ulja služiti za podmazivanje vrata i premazivanje zlata i srebra.⁷¹ Priložio je i dugačak mač i ogromnu sjekiru s četiri oštrice. Posvetio je vlastitu statuu od alabastera nepoznatom božanstvu. Prikazan je odjeven u naboranu odjeću, a ruke su mu prekrizane na grudima. Zazivao je bogove Inšušinaka, Nahuntea i Narundu da bace kletvu na bilo kojeg lopova.⁷²

Attakhušu, koji je postao princ 1830. pr. Kr., izgradio je hramove Inšušinaku, *velikoj gospodarici* Nin-egal, koja je vjerojatno bila Pininkir, Narundi i dovršio je izgradnju hrama bogu mjeseca. Izgradio je *Stelu pravednosti* i postavio je na tržnicu te se na natpisu vidi kako je prizivao boga Nahuntea da pomogne svima da dobiju poštene cijene.⁷³

Dokument iz 12. stoljeća prije Krista svjedoči o Siwe-palar-khuppaku: „O bože Inšušinaku, vladaru tvrđave (Suze)! Ja sam Siwe-palar-khuppak, koji sam povećao carstvo, upravitelj Elama, sin Širukdukhove sestre. Za blagostanje mog života, života moje milostive majke, mojih starijih rođaka i njihove djece, ja sam...“ U dijelu koji nedostaje vjerojatno stoji „osnovao hram“, a onda nastavlja: „O bože Inšušinaku, veliki vladaru! Ja, Siwe-palar-khuppak, molio sam se dok sam žrtvovao – čuj moje molitve! Da ti ugodim posvetio sam ti ljude Anšana i Suze kao jamstvo sve dok noć i dan izdrže...“ Nakon dijela koji nedostaje se nastavlja: „Vatra će uništiti neprijatelje, (njihovi) saveznici će visjeti s kolca! Izgoreni, oderane kože, okovani lancima ležat će pod mojim nogama.“⁷⁴

Kraljica Napirasu također je zazivala bogove. Njezina statua iz Dur Untaša, koja je pronađena u Suzi, napravljena je od bronce i bakra u prirodnoj veličini. Teži oko 1750 kilograma. Glava i lijeva ruka su oštećene. Odjevena je u dugačku haljinu kratkih rukava, ukrašenu uobičajenim vezom za takve haljine. Na desnom zapešću ima četiri narukvice, a na lijevom prstenjaku prsten. Natpis uklesan na prednjem dijelu haljine je na elamskom jeziku. Na njemu se mogu iščitati kraljičino ime i titula, opis zavjetnih žrtava koje je napravila bogovima, zazivanje bogova za zaštitu i za prokletstvo svakoga dovoljno hrabrog da je oskvrne. Statua je bila pod zaštitom boga Beltiya i još tri božanstva koja su povezana s njezinom dinastijom: Inšušinaka, Napiriše i Kiririše. Oni se spominju i na Untaš-Napirišinoj steli koja se, kao i statua kraljice Napirasu, čuva u Louvreu.⁷⁵

Zaključak

Elamci su štovali mnoga božanstva. Zbog utjecaja susjednih naroda više je bogova dijelilo istu ulogu i nosilo iste epitete. Nismo ni blizu stvaranju potpune slike o elamskom panteonu jer elamsko pismo nije u potpunosti dešifrirano, a većina natpisa na izvorima je fragmentarna. Svoju su odanost stanovnici, a posebno kraljevska obitelj, iskazivali i gradnjom masivnih hramova i statua te čestim prinošenjem žrtava i ostavljanjem darova. Materijalni izvori upućuju na važnost bogova te nerijetko potvrđuju istinitost pisanih izvora, poput podudaranja izgleda figurica nađenih u grobovima i statua s atributima pripisanim tim božanstvima. Saznajemo kakvim su

materijalima raspolagali Elamci u pojedinim razdobljima te koji su stilovi gradnje bili aktualni, a pomoću darova u grobnicama možemo usporediti razlike između siromašnog i bogatog stanovništva. Iako ih nije mnogo sačuvano, materijalni izvori imaju bitnu ulogu u rasvjetljavanju i potvrđivanju tog dijela elamske povijesti.

Literatura

Hinz, Walter. „Religion in ancient Elam“. U *The Cambridge Ancient History*, ur. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd i N. G. L. Hammond, 662-673. 3. izd. Sv.1. 2.dio. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Hinz, Walter. „Civilization of ancient Elam“. U *The Cambridge Ancient History*, ur. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd i N. G. L. Hammond, 673-680. 3. izd. Sv.1. 2.dio. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Hinz, Walter. „The dynasty of the ‘Grand Regent’ rulers of Elam“. U *The Cambridge Ancient History*, ur. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond i E. Sollberger, 256-271. 3. izd. Sv.2. 1.dio. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Koch, Heidemarie. „Theology and Worship in Elam and Achaemenid Iran“. *Civilizations of the Ancient Near East*. Jack M. Sasson, ur. New York (1995): 1959-1969.

Leick, Gwendolyn. *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. London, New York: Routledge, 1991.

Lurker, Manfred. *Dictionary of gods and goddesses, devils and demons*. Reading: Routledge, 2001.

Potts, Daniel. „Iran“. U *The Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion*, ur. Timothy Insoll. New York: Oxford University PressInc., 2011.

Literatura s interneta

Potts, Daniel. „Iran“. U *The Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion*, ur. Timothy Insoll. New York: Oxford University PressInc., 2011.

Herbin, Nancie. *Statue of Queen Napirasu, wife of King Untash-Napirisha*. (<http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/statue-queen-napisasu-wife-king-untash-napirisha> . Posjećeno 6. listopada 2015.)

Kjeilen, Tore. „Elam“. *Look Lex Encyclopedia* (<http://i-cias.com/e/elam.htm> . Posjećeno 6. listopada 2015.)

Vallat 1998: Vallat, Françoise. „The Elamite religion“. *Encyclopedia Iranica*. Sv. 8. Br. 3-4. London, New York (1998): 336-344 (<http://www.iranicaonline.org/articles/elam-vi>. Posljednji put mijenjano: 13. prosinca 2011. Posjećeno 6. listopada 2015.)

Bilješke

1 Koch 1995, 1959.

2 Potts 2011, 812.

3 Koch 1995, 1959.

4 Vallat 1998.

5 Koch 1995, 1959.

6 Manzat na akademskom označava dugu, a NIN-ali (Belet-ali) znači ‘gospodarica grada’

7 Hinz 2006a, 670.

8 Koch 1995, 1959-1960.

9 Elamska povijest se dijeli na 4 razdoblja: protoelamsko (oko 3200.–2700. pr. Kr.), staroelamsko (o. 2700.–1600. pr. Kr.), srednjeelamsko (o. 1600.–1100. pr. Kr.) i na novoelamsko razdoblje (o. 1100.–750. pr. Kr.).

10 Hinz 2006a, 669.

11 Na engleskom *palm-fan*.

12 Hinz 2006a, 669.

13 Nastao je između 2254. i 2218. godine pr. Kr.

14 Koch 1995, 1960.

- 15 Sumerska Innana, akadaska Ištara
 16 Vladao je otprilike između 1275. i 1240. pr. Kr.
 17 Njih dvojica su vladala o. 717-699. pr. Kr., odnosno o. 668.-653. pr. Kr.
 18 Koch 1995, 1960-1961.
 19 Hinz 2006a, 663.
 20 Pinikir je bila štovana u cijelom Elamu, međutim na jugu je Kiririša bila nešto poznatija
 21 Liyan je luka na Perzijskom zaljevu, današnji Bušehr.
 22 Koch 1995, 1961.
 23 Vallat 1998.
 24 Lurker 2001, vidi pod "Pinikir".
 25 Leick 1991, 104-105.
 26 Hinz 2006a, 664.
 27 Hinz 2006a, 665.
 28 Kralj Khuwawa se spominje u Epu o Gilgamešu, kasnije se spominje kao Khumbaba.
 29 Hinz 2006c, 276.
 30 Koch 1995, 1963.
 31 Hinz 2006a, 664-665.
 32 Leick 1991, 84.
 33 Koch 1995, 1962-1963.
 34 Odnosi se na stalne navale i osvajanja Perzijanaca.
 35 Hinz 2006a, 665-666.
 36 Koch 1995, 1961.
 37 Koch 1995, 1962.
 38 Vallat 1998.
 38 Vallat 1998.
 40 Hinz 2006a, 667.
 41 Lurker 2001, vidi pod «Nakhunte».
 42 Koch 1995, 1963.
 43 Hinz 2006a, 667-668.
 44 Koch 1995, 1963.
 45 Hinz 2006a, 668.
 46 Vallat 1998.
 47 Koch 1995, 1964.
 48 Vidi sliku 1 u priložima.
 49 Hinz 2006b, 673.
 50 Vallat 1998.
 51 Vallat 1998.
 52 Hinz 2006b, 673-674.
 53 Hinz 2006b, 675.
 54 Vallat 1998.
 55 Vallat 1998.
 56 Vladao je otprilike između 1275. i 1240. pr. Kr.
 57 Moderni Čoga Zambil.
 58 Vidi više o tome na str. 14.
 59 Herbin.
 60 Kjeilen.
 61 Kjeilen.
 62 „Elam“, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/181902/Elam>
 63 Vallat 1998.
 64 Koch 1995, 1962.
 65 Vallat 1998.
 66 Vallat 1998.
 67 Vallat 1998.
 68 Hinz 2006b, 680.
 69 Hinz 2006a, 672-673.
 70 Koch 1995, 1965.
 71 Koch 1995, 1964-1965.
 72 Hinz 2006a, 670-671.
 73 Hinz 2006c, 262.
 74 Hinz 2006c, 265.
 75 Herbin.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

12

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

Pro Tempore

Pro tempore
Časopis studenata povijesti
godina XII, broj 12, 2017.

Glavni i odgovorni urednik
Porin Šćukanec Rezniček

Uredništvo
Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić,
Ivan Grkeš, Ivana Nodilo, Tomislav
Kunštek

Urednici pripravnici
Tea Miroslavić, Josip Humjan

Redakcija
Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić, Ivan Grkeš, Ivana Nodilo,
Tomislav Kunštek, Tea Miroslavić, Josip
Humjan

Tajnica uredništva
Lucija Balikić

Recenzenti
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Nataša Štefanec

Lektura i korektura
Ana Peček
Ivana Klindić

Dizajn i priprema za tisak
Iva Pezić

Prijevod s engleskog jezika
Marko Lovrić
Marta Brkljačić
Porin Šćukanec Rezniček

Prijevod s češkog jezika
Maja Janković

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA Zagreb

Tisak
Grafokor d.o.o.
J. Mokrovića 6
10090 Zagreb
tel: +385 1 379 44 22
fax: +385 1 379 44 66
www.grafokor.hr

Naklada
Tiskano u 50 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.
Izdanje časopisa ostvareno je uz
novčanu potporu Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu.

Časopis je besplatan.
Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/>

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb (za: Redakcija „Pro tempore“),
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
psreznic@gmail.com